

Iraklı Şair Sa'dî Yûsuf ve Kayıp Vatana Duyulan Özlem

Iraqi Poet Sa'di Yusuf And the Lasting for the Lost Homeland

Nurullah YILMAZ

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Erzurum, Türkiye

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan siyasal ve sosyal gelişmeler az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere göçü tetiklemiştir. Siyasal, sosyal ve ekonomik kaygılardan kaynaklanan bu göç dalgası kuşkusuz farklı şekillerde edebiyata da yansımıştır. Siyasi ve sosyal baskılar ve düşünce ve ifade özgürlüğü kısıtlaması nedeniyle bazı Arap ülkelerinden Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne tanınmış şair ve yazarlar göç etmiş ve edebi faaliyetlerini bu ülkelerde devam ettirmişlerdir. Bunlardan biri de genç yaşta Bağdat'tan Londra'ya gidip yerleşen ve yakın zamanda gurbette ölen Iraklı şair ve yazar Sa'dî Yûsuf'tur. Bu çalışmada yakın dönem Arap şair, yazar ve entelektüellerinden biri olan Sa'dî Yûsuf'un yaşadığı gurbet hayatını şiirlerinden örneklerle incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Bağdat, Irak, modern Arap şiiri, Sa'dî Yûsuf, iğtirab

ABSTRACT

Political and social developments after the Second World War triggered migration from underdeveloped countries to developed countries. This wave of migration caused by political, social and economic concerns has undoubtedly been reflected in literature in different ways. Due to political and social pressures and restrictions on freedom of thought and expression, well-known poets and writers from some Arab countries to Europe and the United States emigrated and continued their literary activities in these countries. One of them is Sa'dî Yûsuf, an Iraqi poet and writer who travelled from Baghdad to London at a young age and settled there and recently died abroad. In this study, we tried to examine the expatriate life of Sa'dî Yûsuf, one of the recent Arab poets, writers and intellectuals, with examples from his poems.

Keywords: Baghdad, Iraq, modern Arabic poetry, Sadi Yusuf, spindle

چکیده

تحولات سیاسی و اجتماعی پس از جنگ جهانی دوم باعث کوچ از کشورهای توسعه نیافته به کشورهای پیشرفته شد. این موج کوچ که ناشی از دغدغه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی بود، بی‌تردید به شکل‌های مختلف در ادبیات بازتاب یافت. به دلیل فشارهای سیاسی و اجتماعی و محدودیت‌های آزادی اندیشه و بیان، شاعران و نویسندگان معروف از برخی کشورهای عربی به اروپا و آمریکا کوچ کردند و به فعالیت‌های ادبی خود در این کشورها ادامه دادند. یکی از آنها شاعر و نویسنده عراقی سعدی یوسف است که در جوانی از بغداد به لندن رفت و در آنجا ساکن شد و اخیراً در خارج از کشور درگذشت. در این پژوهش سعی شده است با نمونه‌هایی از اشعار سعدی یوسف، یکی از شاعران، نویسندگان و روشنفکران متأخر عرب، زندگی بیگانه خود را بررسی شود.

کلید واژه گان: سعدی یوسف، عراق، بغداد، رنج، شعر نو عربی.

Giriş

Yakın dönem Modern Arap edebiyatı alanında sebol haline gelmiş bazı isimler, gerek Orta Doğu Müslüman Arap ülkelerindeki siyasal, sosyal ve kültürel baskılar sebebiyle, gerekse meslek kariyerlerini evrensel bağlamda daha da geliştirmek amacıyla Yurt dışına gitmiş, hatta yerleşmişlerdir. Filistinli direniş şairi Mahmud Derviş, Suriyeli şair Adonis (Ali Ahmed Said. b. el-Esber) ve Iraklı şair ve yazar Sa'dî Yûsuf'u bu grup şairler arasında sayabiliriz.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Sa'dî Yûsuf, ilk başlarda düşünce bağlamında destek verdiği Baas devriminden sonra Yönetimin yurt içindeki aydın kişilere uyguladığı baskılardan nasibini almış, Yurt dışına çıkarak sürgün hayatıyla yüzleş-

miştir. İlk durağı Fransa'nın başkenti Paris olmuş, burada üç yıl kaldıktan sonra istediği ortamı bulamayınca Londra'ya geçmiş ve zorunlu gurbet yurdu olarak burayı seçmiştir. Edebî ürünleri ve siyasî yazılarında başta ülkesi Irak olmak üzere Orta Doğu Arap ülkelerindeki despot yönetimlere karşı demokrasi ve özgürlük rüyasıyla mücadele vermiş, fakat özellikle 2004 yılındaki ABD'nin Irak'ı ikinci kez işgal etmesiyle büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır.

Sa'dî Yûsuf'un Hayatı

Şair, yazar, çevirmen, eğitimci ve gazeteci kimliği ile son dönem Arap entelektüelleri arasında saygın bir yere sahip olan Sa'dî Yûsuf, 1934 yılında Basra'nın Ebû Huseybe kasabasında doğdu. Lise öğrenimini Basra'da tamamladı. 1954 yılında Bağdat

Geliş Tarihi/Received: 08.12.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 04.10.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Nurullah YILMAZ
E-posta: nurullahyilmaz@atauni.edu.tr

Cite this article: Yılmaz, N. (2022). Iraqi Poet Sa'di Yusuf And the Lasting for the Lost Homeland. *A Journal of Iranology Studies*, 17, 17-20.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Ardından yine Bağdat'ta Arap Dili ve Edebiyatı alanında Lisans öğrenimini tamamladı. Yönetimin uyguladığı siyasi baskılar nedeniyle 1970 yılında Ülkesinden çıkıp sırasıyla önce Tunus, oradan Fransa ve en son Londra'ya gidip bir daha ülkesine dönmek üzere orada yerleşti (Yûsuf, 2021: 1).

Modern Arap edebiyatçıları arasında ana dili Arapçanın yanı sıra İngilizce, Fransızca gibi Batı dillerinde de eserler kaleme alan ender edebî simalardan biridir. Birçok platformda şiir ve roman alanında uluslararası ödülleri almıştır. 12 Haziran 2021 tarihinde barsak kanseri hastalığından vefat etmiştir. 2021 yılı Nisan ayında Sa'dî Yûsuf tedavi olmak için Londra'da hastaneye yatınca Irak Kültür Bakanı Hasan Nâzım Irak Hükümetinden bir vefa örneği olarak şaire yardımcı olmak, gerekirse tedavi masraflarını karşılamak amacıyla İngiltere Hükümeti ile temasa geçmesini istedi. Bazı Muhalefet partileri Sa'dî Yûsuf'un geçmişteki edebi ve siyasi faaliyetleri nedeniyle Irak halkına büyük zarar verdiğini iddia ederek buna şiddetle karşı çıktılar. Bunun Üzerine Irak Meclis Başkan vekili Hasan el-Ka'bî, "Öyle görülüyor ki bazı kardeşlerimiz bu büyük şairin şiirlerini ve diğer yazılarını ya hiç okumamış ya da okuduğu halde anlamamış." diyerek üzüntülerini dile getirmiştir. Sa'dî Yûsuf'un cenazesi vasiyeti üzerine herhangi bir merasim yapılmaksızın Londra'da Haysit Mezarlığı'nda defnedildi (El-Vekâletu'l-Vataniyye li'l-A'lâm, 2021:2; Yûsuf, 2021:3).

1970'li yıllardan beri sürgün ve yasaklarla iç içe yaşayan şair Sa'dî Yûsuf, ilki 1991, ikincisi ise 2003 yılında olmak üzere Irak'ın iki kez ABD tarafından ağır bir işgal ve yıkıma uğratılması nedeniyle kendisi için bir vatan olmaktan çıktığını açıklamıştır. "el-Ahder İbn Yûsuf ve Meşâgiluhu" ve "Huzi'l-Verdete Huzi'l-Kayrevâniyyete" adlı şiir kitaplarıyla tanınan şair, uzun süreden beridir yaşamakta olduğu Londra'dan büyük bir sevgiyle bahsetmektedir. Daha önce üç yıl Paris'te de kalan Sadi Yusuf, Fransız istihbarat teşkilatlarının Fransa'da oturan Arap entelektüeller için Fransız makamları hesabına casusluk yapmak amacıyla kendisini Fransız ordusuna almak istemeleri nedeniyle Paris'i terk etmek mecburiyetinde kalarak 'hayatında tanıdığı en güzel Arap şehri' olarak nitelendirdiği Tunus'un Miknâs şehrine yerleşmiştir. Bu arada şair, İngiliz uyruğuna geçmiş olmayı kendi adına bir iltifat olarak kabul eder. Nitekim O, bu konuda kendisine yöneltilen eleştirilere "Irak, istemediğim doğum yerimdir. Ben bu durumu, yazım işi esnasında istifade ettiğim, fakat geriye dönüp vatan olarak bakmadığım teknik bir konu olarak değerlendiriyorum." şeklinde gayet açık ve net bir şekilde cevap vermiştir (el-Misbâhî, 2021: 2-3).

İki büyük nehir olan Dicle ve Fırat'ın kesiştiği noktada kurulu olan bu şehrin yetiştirmiş olduğu geçmiş dönemdeki Câhiz, şu an içinde yaşadığımız dönemdeki başta Bedir Şâkir es-Seyyâb olmak üzere birçok büyük yetenek gibi Basra'nın çocuğu olan Sa'dî Yûsuf'un derdini anlamamak mümkün değil..." Şattu'l-Arab" kıyılarındaki hurma ağaçlarıyla dolu bahçelerde hayata gözlerini açmış, erken yaşta vatanından ayrılmış, bilakis henüz çok genç yaşta demir yumruklarıyla ülkeyi yöneten câhil subaylardan daha çok ülkesini sevmesine rağmen hapis hayatının acısını tatmıştı. Zira tarihte okuma yazmaya beşiklik etmiş bu güzelim toprakları gerçekleştirdikleri sahte ihtilaller adına tek bir diktatörden başka hiç kimsenin sesinin yükselmediği büyük bir hapishaneye çevirmişlerdi. Yeni yetme bir genç olarak Sa'dî Yûsuf o günlerde ülkesine samimi dostu ve aynı zamanda hemşerisi olan es-Seyyâb'ın gözüyle bakmış ve büyük şairlerin nasıl vatan aşkıyla yanıp tutuşarak can verdiklerini teşhis etmişti. Bu yüzden henüz 30 yaşında şair ruhunun kalabileceği sürgün yerlerini araştırarak bir daha dönmek üzere Irak'ı terk etti. Kısa bir süre Moskova'da kaldı.

Ardından Şam'da kaldı. Burada da fazla durmayıp Avrupa yolculuğuna çıktı. Avrupa seyahatini Belgrat ile sınırlayıp Beyrut'a döndü. Beyrut'tan sonra en güzel divanlarından biri olan "el-Ahder İbn Yûsuf ve Meşâgiluhu"yu yazdığı Cezayir'e gitti. Ardından Yemen'e gitti. Bir süre Aden'de kaldı. Yemen'den sonra Tunus'a gitti. Kısa bir süre burada kaldıktan sonra kendisi için asıl maceralı yolculuk olan Avrupa turlarına başladı. Bir süre Fransa'da ve İspanya'da kaldı. Bununla birlikte Irak'a olan aşk ateşi ruhunda kanamaya devam etti (Yûsuf, 2005: 23-56; Sâir, 2021:3-4). İşte bu aşk acısı farklı yerlerde yazdığı şiirlerini şekillendirdi. "Şehâdetu'l-Cinsiyye" adlı şiirinde içinde bulunduğu vatan özlemi ve vatansızlık duygusunu şu şekilde dile getirmiştir:

عربي من العراق...

أنا : البصرة ، بيتي ونخلتي . وأنا النهر الذي سُمِّيَ باسمي
ورملة اللهِ دربي وخيمتي . الأثلُ الشاحبُ سقفي وملعبي ،
وخليج اللآليءِ - الوعد - لي . والبحرُ لي . والسماءُ دوماً سماني.

*

عربي من العراق...

أنا : الكوفة ، ما حُطَّ في العروبةِ حُطَّ قبلها . والعواصمُ الألفُ
ما كانت سوى من كِنَانِهَا . بيتُ علي ، والمسجدُ الجامعُ ،
والنهرُ . هل تَحْطِنَا الكتابةُ ؟ الحرفُ كوفي ، وقرآننا وصيُّ عليها.

*

عربي من العراق...

أنا : الموصل ، خيلٌ وحُضرةٌ . كان سيفُ الدولةِ الأميرِ ، وكانت حلبُ
أختها . السفانُ في النهرِ . المُعَنَوْنَ في الضفافِ . هنا صاحبُ البريدِ
أبو تَمَامٍ . المرمرُ الصقيلُ هي الموصلُ ، والأهلُ ، والنضالُ الطويلُ .

*

عربي من العراق ...

أنا : هذا الفراتُ ، الذي يوحدُ أهلاً ، وبلاداً ، وأمةً . كلُّ كَفٍّ من مائه
موعدٌ في جَنَّةِ الخُلدِ . يا صبايا الفراتِ ، صبراً ! لكنَّ النهرِ والفخر ...
سوف يأتيان زمانٌ للتهاليلِ . نحن نُقسِمُ بالنهرِ ، وباللهِ ، والسوادِ الأصيلِ .

*

عربي من العراق ...

أنا : بغدادُ ، موصوفةٌ بما ليس في الوصفِ . الكتابُ العصي . والجَنَّةُ .
الدربُ المؤدِّي إلى الدروبِ . أتأها كلُّ عصرٍ برايرةً . لكنَّها أحكمتِ
الأنشوطَةَ .

العزيرةُ بغدادُ .

والأسيرةُ بغدادُ ،

والأميرةُ بغدادُ ...

والجدارُ الأخضرُ .

Iraklı bir Arap

Ben Basrayım, evim ve hurmam, Ben adımın verildiği nehrim.

Allah'ın kumu yolum benim ve çadırım. Soluk ılıgın ağacı tavanım benim

Ve benim oyuncağım

Ve Altın boynuzlu Haliç- vaad benim, deniz benim, gökyüzü
Hep benim gökyüzüm

Iraklı bir Arap
Ben Kufe'yim. Çizilmedi Arap milletleri arasında böyle bir çizgi
daha önce.
Başkentleri binlerce.
Hiçbir şeyi kalmadı onların lakaplarından başka. Ali'nin evi. Büyük
cami.
Nehir. Yazıyı atlادık mı yoksa? Harf Kûfî. Kuranımız bizim korun-
muş onunla.

Iraklı bir Arap
Ben Musul'um. Atlar ve yeşil bahçeler. Seyfuddevle emiriydi oranın.
Halep
Kardeşiydi onun. Nehirdeki gemiler. Sahillerdeki şarkıcılar. İşte bu-
rada postacı.
Ebû Temmâm. Cilalı mermer. İşte o Musul. Halk. Uzun soluklu mü-
cadele.

Iraklı bir Arap
Ben Fırat'ım, birleştiren birbirine halkı, ülkeyi ve milleti. Yüzlerce eli.
Bir randevu verilmiş ebediyet cennetinde. Ey Fırat'ın çocukları,
sabredin!
Fakat nehir ve gurur.
Sevinçli bir zaman gelecek; yemin edeceğiz Nehir'e, Allah'a ve
Sevâdu'l-Asîl'e

Ben Bağdat'ım, tarif edilmiş tarifi mümkün olmayacak bir şekilde,
âsi bir kitap.
Bir cennet, çıktığı yolların yollara, geldiği ona her dönem barbar-
ların.
Fakat o,
Sağlam
çift sarmallı ipi
Asil Bağdat,
Esir Bağdat,
Prenses Bağdat
Ve son duvar.. (Yûsuf, 2014: c.III, s. 71; el-Misbâhî, 2007: 3)

Ne var ki vatan sevgisi sürgünlerin büyüttüğü şaire Ebu Cehil Kar-
puzu gibi acı gelmiştir. Her seferinde ülkesine, “Şattul Arab” kıyıla-
rındaki hurma bahçelerine geri dönmeyi umut eder, fakat her se-
ferinde onu bu umudundan vazgeçirecek bir felaket ortaya çıkar.
20 yaşındayken yeniden Irak'a dönmeyi düşleyen Sadi Yusuf, 1958
yılında krallık düzenine son vermek için ihtilal olduğunda peş peşe
gelen trajediler ve acılar nedeniyle kendisi açısından ağır bir yük
haline gelen vatan sevgisini taşıyamaz oldu ve bu yüzden bir gün
aşağıdaki satırları kaleme aldı:

أهو ذنیک أنك یوما ولدت بتلك البلاد؟
ثلاثة أرباع قرن
ومازلت تدفع من دمک النزر تلك الضريبة
”أنک یوما ولدت بتلك البلاد..“
وما تلك؟
أنک تعرف أغوارها والشعاب
تواریخها الکذب
المدن الفاقات المدينة
تلك القرى حیث لا شيء
ذاك الظلام العمیم
وتعرف أن البلاد التي ولدت بها لم تكن تتنفس
معنى البلاد.

Senin suçun mu günün birinde doğmuş olman o ülkede?
Üç çeyrek asırdır
Devam ediyorsun sen ödemeye bir avuç kanından fatura
“Çünkü sen bir gün o ülkede doğdun.”
Peki neresi orası?
Sen tanıyorsun diplerini, kanyonlarını
Yalan tarihini
Kaybolmuş şehirlerini
O köyler ki hiçbir şey yok orada
İşte her yeri kaplamış karanlık
Ve tanıyorsun sen doğduğun ülkeyi solumadın orada
Anlamını ülkenin (Yûsuf, 2014: c.III, s. 73; el-Misbâhî, 2007: 5).
Şiir Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Edebiyat ve sanat faaliyetleriyle iç içe yaşayan Sa'dî Yûsuf, ülke-
sinde geçirdiği 35 yıllık ömrünün yaklaşık 15 yıllık şairlik hayatın-
da genellikle ülke yöneticilerinin baskıcı politikalarından duyduğu
huzursuzluğu dile getirmiştir. Sürgün olarak yaşadığı Londra'da
kaleme aldığı şiirlerinin hemen hepsinde hem kendi ülkesi Irak ve
hem de diğer Müslüman ülke yöneticilerinin ülkelerini adalet ve
hakkaniyet ölçülerine göre yönetmediklerinden şikâyet ederken
diğer taraftan da Batılı egemen güçlerin Müslüman coğrafyası
üzerinde kurdukları siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik hege-
monya ve uyguladıkları baskıcı politikalarından yakınmıştır.

Yukarıda bir bölümünü örnek olarak verdiğimiz “Iraklı Bir Arap”
şiirinde şair, ABD'nin iki kez Bağdat'ı işgalinden sonra yurt içi ve
yurt dışındaki Arap entelektüellerin uğradığı hayal kırıklığını dile
getirmiştir. Yukarıdaki satırlarında Sa'dî Yûsuf kendisi gibi Batılı
düşünce tarzı ve hayat felsefesini benimseyen aydın kesimin içine
düştüğü açmazı da gözler önüne sermektedir. Çünkü şair, ülke-
sindeki despot yönetimin yıkılıp demokratik bir yönetim şeklinin
gelmesini beklerken ülkesi, bir anda tarihin en korkunç işgal ve yı-
kım olayıyla yüz yüze gelmiş, kayıp vatana ağlamaktan başka çare-
si kalmamıştır. Özellikle “Senin suçun mu günün birinde doğmuş
olman o ülkede? Üç çeyrek asırdır. Devam ediyorsun sen ödeme-
ye bir avuç kanından fatura. Çünkü sen bir gün o ülkede doğdun.”
satırlarıyla Orta Doğu Müslüman Arap coğrafyasında yaşamının
bedelinin ağır olduğunu dile getirmeye çalıştığını anlıyoruz. Deva-
mındaki satırlarda şairin, bunu bir kader olarak kanıksadığını görü-
yoruz. Ayrıca şair, bu şiirini de diğer şiirlerinde olduğu gibi vezin ve
kafiye olmaksızın serbest şiir formunda yazdığını görüyoruz.

Şair Hakkında Genel Kanaat

Tarihsel açıdan baktığımızda şairler, askerlerin her sabah kışla-
larında “ant içmek” kabilinden yaptıkları gibi aşklarını ispatlama
yoluna gitmezler. Kaldı ki onlar ülkelerine ve doğal güzelliklerine
âşik olmadan, ülkelerinin tarihini bilmeden, ülkelerinde gizlenen
hazinelerin farkında olmadan gerçek anlamda şair olamazlar. Şa-
yet olsalar bile kendisinde hiçbir ot veya bitki bitmemiş bir evren
şeklinde olayların ve tarihin kenarında yaşarlar. Sadi Yusuf ise her
ne şartta olursa olsun Irak'a olan sevgisini ispatlamak mecburi-
yetinde hissetmemiştir. Dünyaya gözünü açtığından beri onun
yaptığı her şey, iki nehir arasında bulunan ülkesine ne denli önem
verdiğinin ve onu yücelttiğinin kesin bir delilidir. Üstelik kendisi
gurbet atmosferi içerisinde farklı bir ülkede ve bambaşka bir kül-
tür içerisinde olmasına rağmen kendi ülkesi, onun şiirlerinin ger-
çek ilham kaynağını oluşturmaktadır. Ancak şurası bir gerçek ki,
doğduğundan beri bu vatani ona olan aşkıyla sinmiş, fakat her
defasında şair, ihanete uğramıştır. Zira bu coğrafya görkemli bir
alanı oluşturmakla birlikte geçmiş dönemlerde olduğu gibi bugün
de kardeşler arasındaki kin, nefret, düşmanlık duyguları ve sonuç-
ta savaşların dinmediği, insanların ya da kabile ve aşiretlerin bir-

birlerini boğazladığı bir alandır. Hal böyle olunca ona da en ufak bir pişmanlık duymaksızın ve hiçbir sindirme olmaksızın bu bahtı kara Irak'ın hiziplerin, kin güdenlerin, kabile ve mezhep çatışmalarının olduğu, ona göre aksi gerçekleşinceye kadar Irak'ın parçalanmış bir vatan olduğu şeklinde yüksek sesle konuşma hakkı doğuyor.

Sonuç

Her ülke ve toplumda yöneticilerle aynı fikirde olmayan düşünce insanları bir şekilde saf dışı bırakılır ve ülke dışına çıkmaya zorlanırlar. Genellikle aydın kesimlerin sıkça karşılaştıkları bu durum edebiyat dilinde sürgün, gurbet ve vatan özlemi gibi kavramlarla özdeşleştirilmiştir. İster şiir isterse nesir olsun kaleme aldığı her satırda, Sa'dî Yusuf'un aslında isteyerek yurt dışına çıkmadığı, o dönemde Irak'ta yönetimi ele alan Baas Partisinin baskıları sonucunda bir bakıma ülkeden çıkmaya mecbur kaldığı yönündeki işaretleme ağır basar. Bazı kesimler tarafından ülkesine ve halkına sırt çeviren bir aydın şeklinde suçlansa da Batılı sömürgeci egemen güçlerin Irak'a müdahale edip Bağdat'ı işgal etmeleri karşısında şiirsel satırlarında takındığı tutum ve aldığı tavır, Sa'dî Yusuf'un vatanına olan sevgisi konusunda herhangi bir şüphe olmadığının açık bir göstergesidir. Bu arada tüm şiirlerini modern şiir anlayışıyla ve serbest şiir formunda yazan Sa'dî Yusuf, bu şiirini de serbest şiir anlayışıyla kaleme almış olup konu itibarıyla Batılı emperyalist güçler tarafından parçalanan vatanına, geçmişteki parlak tarih, kültür ve medeniyetine duyduğu özlemi dile getirmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that they have no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- el-Misbâhî, H. (2007). *Sa'dî Yûsuf ve'l-Vatanu'l-Mefkûd*. <http://www.alarabonline.org//2007/03-/I 08> (Erişim Tarihi: 13.10.2021).
- Sâir, A. (2021). *Ahadu Kibârî'sh-Şu'arâ' fil-Âlemi'l-'Arabî. el-Mevtu Yuğî-bu'sh-Şâ'ire'l-'Irâkî Sa'dî Yûsuf*. www.aljazeera.net (Erişim Tarihi: 16.07.2021).
- El-Vekâletu'l-Vataniyye li'l-A'lâm. (2021). *Sebebu Vefâti'sh-Şâ'iri'l-'Irâkî fi London*, Muerşefu'l-Aslî. <https://ar.wikipedia.org/wiki/> (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Yûsuf, S. (2021). <https://ar.wikipedia.org/wiki/> (Erişim Tarihi: 09.10.2021).
- Yûsuf, S. (2014). *el-A-mâlu'sh-Şi'riyye, I-VI, Menşûrâtu'l-Cemel*, Beyrut-Bağdat. Al-Kamel Verlag.
- Yûsuf, S. (2005). *Yevmiyyâtu'l-Ezâ. Dâru Nînova*.